

ДУДОРОВ Олександр,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права навчально-
наукового інституту права
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка,
ПИСЬМЕНСЬКИЙ Євген,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри поліцейської діяльності
Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх
справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВОДНУ БЕЗПЕКУ: ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ²

У нормах Конституції України закріплено засадничі положення про те, що: кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50); забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст. 16). Незважаючи на наявність цих конституційних приписів, ситуація, що склалась у сфері охорони довкілля в Україні, і до війни вважалась критичною. Так, Водна стратегія України на період до 2050 року до основних проблем у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів відносить, зокрема: забезпечення рівноправного доступу до якісної і безпечної для здоров'я людини питної води; «задовільний», «поганий» і «дуже поганий» екологічний стан переважної більшості поверхневих водних масивів; зменшення обсягів доступних до використання прісних водних ресурсів; щорічне зростання збитків, завданих повеннями чи посухами, що посилюються негативним впливом зміни клімату [1].

Невід'ємним складником механізму протидії різноманітним порушенням екологічного (зокрема, водного) законодавства виступає Кримінальний кодекс України (далі – КК), положення якого загалом надають правозастосувачам можливість здійснювати належне кримінально-правове реагування на найнебезпечніші посягання на довкілля. Щоправда, таке реагування на порушення водного законодавства не відзначається інтенсивністю. Так, із оприлюднених Верховним Судом відомостей про кількість осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у 2022–2023 рр., за вироками, що набрали законної сили [2, с. 78], випливає, що за ст. 242 КК «Порушення правил охорони надр» у 2022 р. було засуджено 1 особу, а в 2023 р. – 2 особи. Якщо згідно з даними офіційної кримінальної статистики за останні 10 років за вчинення згаданого злочину було засуджено 10 осіб, то за результатами дослідження ЄДРСР за період 2013–2023 рр. вдалося виявити 13 обвинувальних вироків із засудженням 13 осіб за вчинення порушення правил охорони вод.

Одним із перших висновків, які можна зробити за підсумками дослідження матеріалів судової практики, є те, що абсолютна більшість регіонів України (понад 50 %) належить до областей, у яких за останні десять років не було ухвалено жодного вироку за ст. 242 КК. Водночас є такі регіони, де ухвалено за цей же період 3 вироків (Дніпропетровська та Харківська області) і 2 вироків (Вінницька область). Попри таку незначну кількість судових рішень за ст. 242 КК, можна констатувати, що в Україні є регіони, органи правопорядку в яких здійснюють відносно належне кримінально-правове реагування на випадки порушення правил охорони вод. Найгіршим видається те, що існують регіони, в яких не зафіксовано жодного

² Тези підготовлені в межах виконання проекту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

випадку такого порушення, який би був відбитий на рівні обвинувального вироку суду. І це при тому, що такі порушення реєструються повсюдно.

Окремо заслуговує на увагу факт відсутності результативної кримінально-правової протидії порушенням правил охорони вод у великих містах України, зокрема таких, як Київ та Львів. Симптоматично, що у Львівській області за період 2013–2023 рр. було зареєстровано 38 фактів порушення правил охорони вод, однак жодного кримінального провадження за цими фактами так і не спрямовано до суду. Аналогічні кількісні показники можна простежити у м. Київ. Водночас, як свідчать дані державного обліку водокористування, найбільшими забруднювачами водних об'єктів є саме міста з населенням понад 500 тис. осіб, для яких є надзвичайно актуальними як поліпшення ефективності очищення стічних вод, так і зниження рівня хімічного навантаження на системи централізованого водовідведення [1].

Вивчення вироків, ухвалених за ст. 242 КК, показало, що здебільшого бланкетний складник цієї кримінально-правової заборони розкривається у спосіб визначення конкретних положень, які є частиною правил використання і охорони вод. Ба більше: в окремих судових рішеннях їх мотивувальна частина починається з так званої преамбули, що містить перелік і положення тих нормативно-правових актів України, порушення яких призвело до настання визначених у ст. 242 КК наслідків. Майже 31 % опрацьованих у процесі дослідження вироків мають таку «преамбулу». Як приклад, в одному з вироків про порушення допустимих нормативних скидів недостатньо очищених зворотних вод, неочищених зворотних вод, а також здійснення наднормативних скидів забруднюючих речовин до вод р. Гнилоп'ять викладенню формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, передувало описання конкретних положень законодавчих актів України, які регулюють порядок здійснення скидання забруднюючих речовин до водних об'єктів, зокрема йдеться про п. 3 ч. 1 ст. 44, ч. 2 ст. 70 Водного кодексу України, ч. 3 ст. 13-1 Закону України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», п.п. 15–18 Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465 [3]. На жаль, трапляються у судовій практиці і винятки, коли невиконання або неналежне виконання установлених нормативно-правовими актами України правил охорони вод лишається констатацією цього факту, а конкретні положення відповідних актів не називаються. Так, в одному з випадків особа була засуджена за те, що вона, несумлінно ставлячись до своїх обов'язків, не перевірявши технологічні, санітарні та екологічні норми, наявність необхідних очисних споруд та каналів водовідведення, допустила порушення правил охорони вод. При цьому вирок суду не містить жодних даних про те, які саме норми регулятивного законодавства були порушені засудженим [4].

Аналіз вироків, ухвалених за ст. 242 КК, показав також, що найбільш типовою формою порушення правил охорони вод як суспільно небезпечного діяння є скидання у ріки забруднюючих речовин, стічних або зворотних вод, а також загалом такої води, яка не відповідає нормативним вимогам. Згаданий прояв діяння зафіксований у 9 вироків із 13. У решті вироків (а це третина від усіх вивчених судових рішень) можна встановити інші фактичні прояви порушення правил охорони вод: неналежне виконання функції з утримання та захоронення побутових відходів на території сміттєзвалища; скидання з цистерни транспортного засобу у відкриту ґрунтову канаву неочищених та необеззаражених стічних вод із нафтопродуктам; скидання води зі ставка в балку, несанкціоноване скидання води ставка; здійснення водозбору з ріки без дозволу на спеціальне водокористування.

На окрему увагу заслуговує те, як суди підходять до формулювання обвинувачення у кримінальних провадженнях про порушення правил охорони вод. Вивчення вироків, ухвалених за ст. 242 КК, дає змогу виявити такі ключові моменти у цьому контексті: 1) відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, має зазначатися у мотивувальній частині вироку у разі визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Здебільшого (11 з 13 вироків) ця вимога кримінально-процесуального закону дотримується. Однак у 15 % випадків можна констатувати її ігнорування, адже формулювання обвинувачення чітко не визначається; 2) в

одному з вироків формулювання обвинувачення є неповним, оскільки не відбиває похідних наслідків, визначених у ч. 1 ст. 242 КК (створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля). Має місце згадування лише про первинні наслідки у виді спричинення забруднення поверхневих вод; 3) виходячи з абсолютної більшості формулювань обвинувачення (10 вироків з 13), забруднення зазнають саме поверхневі води. В одному випадку – це води підземні (у решті вироків – немає належної конкретизації через відсутність чітко визначеного формулювання обвинувачення) [5]; 4) така ж абсолютна більшість формулювань обвинувачення (10 вироків з 13) містить зазначення похідних наслідків аналізованого злочину у виді створення небезпеки для довкілля. І в одному з вироків ідеться про створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля (решта 3 вироків не відображають будь-яких похідних наслідків). Щоправда, такі комплексні похідні наслідки, як створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, у зазначеному вирокі відбиті суто формально [3]; 5) абсолютна більшість вироків відповідно до передбачених ними формулювань обвинувачення охоплює первинні суспільно небезпечні наслідки у виді забруднення вод. Лише в одному випадку констатовано таке порушення правил вод, яке спричинило виснаження водних джерел.

Згідно з обставинами справи засуджений, порушуючи ст. ст. 51, 96 Водного кодексу України, п. 2.1 Інструкції про порядок штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів і їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах, змонтував труби для скиду води зі ставка в балку, після чого за допомогою трактору здійснив несанкціоноване скидання води водного джерела, а саме ставка [6]. Засуджений за вироком суду вчинив таке порушення правил охорони вод, що спричинило виснаження водних джерел. Однак фактично йому інкримінується виснаження не водного джерела, а водного об'єкта. Рибний ставок є таким об'єктом і не відноситься до водних джерел. Отже, правильність кваліфікації вчиненого в цьому разі викликає сумнів з позиції змісту диспозиції чинної редакції ст. 242 КК, яка не передбачає відповідальності за таке порушення правил охорони вод, яке спричинило виснаження будь-якого водного об'єкта.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що, попри окремі недоліки ст. 242 КК, проблема невідворотності кримінально-правового впливу на поведінку порушників правил охорони вод лежить на сьогодні не в законодавчій, а в правозастосовній площині.

Література:

1. Водна стратегія України на період до 2050 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-p#Text> (дата звернення: 19.05.2024).

2. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2023 році. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Stan_zdij_sn_krim_prov_2023.pdf (дата звернення: 19.05.2024).

3. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 19 липня 2021 р. у справі № 274/4371/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98399824> (дата звернення: 19.05.2024).

4. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпра від 22 червня 2016 р. у справі № 199/3927/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58441153> (дата звернення: 19.05.2024).

5. Вирок Петрівського районного суду Кіровоградської області від 5 грудня 2023 р. у справі № 398/5071/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115433022> (дата звернення: 19.05.2024).

6. Вирок Покровського районного суду Дніпропетровської області від 15 вересня 2014 р. у справі № 189/1454/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/40482912> (дата звернення: 19.05.2024).